

УДК 342.36:342.511.1:342.382
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.2>

В. М. Мельник
кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-5640-0351

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДОМІНАТУ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ ТЕТРАРХІЇ

Стаття розкриває ключові питання еволюції форми держави Римської імперії у період 286-293 років нашої ери. В фокусі авторської уваги перебувають політико-правові реформи імператора Діоклетіана (роки правління: 284-305). Акцентуються суспільно-політичні причини подальшої адміністративно-територіальної трансформації Римської імперії. Пояснюються засади делегування імператорських повноважень чотирьом законним правителям («тетрархія»). Аналізуються сфери повноважень двох головних імператорів (т. зв. «августів») і двох «молодших співправителів» (т. зв. «цезарів»). Підкреслено збереження формальних законодавчих повноважень Римським Сенатом. Автор наполягає, що юридично «Римська Республіка» продовжувала існувати як за часів політико-правового режиму «принципату», так і під час режиму «домінату». При цьому, насамперед особистість імператора Діоклетіана відіграла визначальну роль в публічно-політичному переході Імператорського Риму від «принципату» до «домінату». Важливо, що змістовними елементами принципату необхідно розглядати практики реального політичного залучення Римського Сенату в якості повноцінної «легіслатури» (хоча це твердження зустрічає багато тенденційної правничо-історіографічної критики), а також практики реалізації різноманітних форм політичної волі імператорів («принцепсів»), уможливлені розгалуженими інструментами виборчих («демократичних») процедур. З іншого боку, домінат, хоча і розширював персональний диктат постаті імператора (передусім стосовно адміністрування діяльності бюрократичного апарату), але ніяк не скасовував усталених формальних (хоча, частіше за все, фіктивних) демократичних процедур доби Римської Республіки. В цьому контексті, особливо цікавою виявляється притаманна режиму домінату система делегування повноважень єдиного верховного правителя (імператора) чотирьом співправителям (тетрархам). Пропонована стаття намагається пояснити не лише теоретико-правниче, але і міжнародно-правове значення цього делегування. Зрештою, авторська позиція ґрунтується на історико-юридичній некоректності розділення умовних «Сходу» і «Заходу» Римської імперії.

Ключові слова: Римська імперія, Міланська нарада, домінат, тетрархія, діоцез, правова суб'єктність.

Melnyk V. M. THE LEGAL PERSONALITY OF THE ROMAN EMPIRE DURING THE DOMINATE INSTITUTIONALIZATION: GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE TETRARCHY

The article reveals the key issues of the evolution of the State Form of the Roman Empire in 286-293 AD. The focus of the author's attention is the political and legal reforms of Emperor Diocletian (reign: 284-305 AD). The social & political reasons for the further administrative territorial transformation of the Roman Empire are emphasized. The principles of imperial powers delegating to four legitimate rulers (so-called "tetrarchy") are explained. The spheres of power authority of two "main emperors" (the so-called "Augustus") and two "junior co-rulers" (the so-called "Caesars") are analyzed. The retention of formal legislative powers by the Roman Senate is conceptualized. The author insists that the "Roman Republic" legally continued to exist both during the political and legal regimes of the "Principate" and the "Dominate". At the same time, the personality of Emperor Diocletian played a decisive role in the public and political transition of Imperial Rome from the "principate" into the "dominate". It is important that the fundamental principles of the "principate" should be understood as the practices of real political involvement of the Roman Senate as a full-fledged "legislature", as well as the practices of implementing various forms of the political will of the emperors due to extensive tools of election ("democratic") procedures. The Dominate regime, although it expanded the personal dictates of the Figure of the Emperor (primarily about the administration of the activities of the bureaucratic apparatus), didn't cancel the established formal democratic procedures of the Roman Republic era. In this context, the System of Delegating the single supreme ruler (emperor) power to four co-rulers (tetrarchs) inherent in the Dominate regime is particularly interesting. The article tries to explain not only the theoretical and constitutional but also the international legal significance of this delegation system. Ultimately, the author's position is based on the historical & legal incorrectness of dividing the conventional "East" and "West", according to the Roman Empire state policy.

Key words: Roman Empire, Milan Council, Dominate regime, Tetrarchy, Diocese, Legal Personality.

Вступ. Історія вчень про міжнародну правову суб'єктність Римської імперії набуває особливої актуальності в контексті сучасних дискусій про походження, зміст і функції окремих складових елементів форми держави [1, р. 135-220; 2, р. 241-264; 3, р. 934-953]¹. Враховуючи при-

належність України, а також країн-учасниць ЄС до романо-германської правової сім'ї, визнаючи незаперечний стійкий історичний зв'язок загальноєвропейської і вітчизняної правової культури зі спадщиною Імператорського Риму (зокрема, з римсько-візантійськими кодифікаційними практиками [4, с. 221-223]), висловлюю впевненість в необхідності системного (синтетичного) дослідження політико-правових інститутів пізньої античності [5, с. 226-227, 230].

¹ Дозволю собі наполягати на потребі переглянути семантику та нормативні властивості поняття «республіка», враховуючи наявні можливості опрацювання джерел римського публічного права.

Сутність проблеми можна окреслити серією питальних речень: 1) Чому «домінат» не ставив *монархічної* форми правління [6]? 2) Як на етапі пізньої античності проявлялися *республіканські* засади Римської імперії [7]? 3) Чи означав *поділ* Римської імперії на «Схід» і «Захід» (як і на тетрархіяльні «діоцези») появу окремих «держав» – законних суб'єктів міжнародних правовідносин [8]? Коректні відповіді на поставлені запитання можна знайти, заглибившись у правотворчу діяльність Діоклетіана – фундатора реформи політичного режиму, що трансформувала «принципат» у «домінат».

Виклад основного матеріалу. Імператор Діоклетіан (роки правління: 284-305) полишив свою звичну азійську ставку [9] та переправився на європейський берег Босфору в 290 р., маючи на меті нараду зі співправителем-августом Максиміаном (роки правління: 286-305), а також із Римським Сенатом. Предмет наради – законодавче визнання титулатури верховного правителя, що раніше використовувалася імператором Авреліаном (роки правління: 270-275) [10]².

Відтак, у 291 р. відбулася т. зв. «Міланська нарада» (у місті Медіолані – офіційній військово-адміністративній ставці «західного августа» Максиміана). Співправителі Діоклетіан і Максиміан вирішили: військово-адміністративний базис повинен визначати структуру новітньої бюрократичної системи [11]. Старі посади й повноваження часів «принципату» (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.) не скасовувалися, але, оскільки ще 286-го року Діоклетіан публічно визнав недостатньою наявність лише одного імператора-принцепса, то нарада 291-го року запропонувала *збільшити кількість формалізованих правителів* Римської імперії – від двох до чотирьох [12, р. 70-114]. При цьому, кожен такий «імператор» отримував у персональну юрисдикцію чітко визначену «сукупність провінцій»³. Отже, домініси Діоклетіан і Максиміан запропонували т. зв. «тетрархію» [13]⁴.

Під час «Міланської наради» 291-го року очевидну «етичну перевагу» демонстрував Діоклетіан, але, слід віддати належне: він ніколи не принижував формальний статус співправителя Максиміана [12, р. 38-69]. Діоклетіан виголошував усі рішення та рескрипти виключно «іменем двох імператорів» [6; 10; 11]. Утім, таке «роздвоєння повноважень» зразка 285-286 рр. не принесло швидких військово-політичних результатів. Причин було багато: повстання в Британії [11], прикордонні проблеми з алеманнами [14, с. 15], піратські атаки франків [15], необхідність постійного

контролю за дунайським лімесом [16], труднощі в колективному командуванні італійською польовою армією [17]. Всі названі проблеми змусили імператорів-домінусів Діоклетіана й Максиміана розробити «теорію четверовладдя (тетрархії)», що поставила на меті конституювання стрункої та несуперечливої схеми легального розмежування інституту верховної влади поміж чотирма співправителями [12, р. 70-114].

Діоклетіан проголосив засадничі елементи нової «теорії». 1) Вся Римська імперія поділялася на *чотири префектури* – «Oriens» (Схід), «Illyricum» (Балкани), «Italia» (Італія та Північна Африка), «Gallia» (Галлія, Британія, Римська Германія, Іспанія) [18]. 2) Кожною префектурою, як сукупністю провінцій⁵, мусив правити один із «тетрархів» [17]. 3) «Тетрархія» інституційно складалася з чотирьох імператорів, серед яких два «старші домініси» доповнювали власні імена титулом «Август» [19]. Таке найменування свідчило про шанобливу оцінку принципатних реформ Октавіана Августа (роки правління: 27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) та, відповідно, пов'язаних із персоною Октавіана процедур «сенаторської демократії» [20, р. 1-18; 21].

Пропоную відзначити дві характерні риси нового «домінатного» режиму.

а) *Два домініси-імператори (Діоклетіан і Максиміан) здійснювали найвище керівництво Римською імперією. Їхніми офіційними помічниками та спадкоємцями престолу оголошувалися «Цезарі» – Констанцій Хлор (для Галлії) і Галерій (для Іллірика).*

б) *Незважаючи на діоцезіально-префектурний поділ Римської імперії, держава все рівно залишалася юридично єдиною республікою, мала одну міжнародну правову суб'єктність. Імперія укладала і розривала міжнародні угоди, декларуючи себе неподільним публічно-правовим цілим.*

Організація провінцій у префектури та поділ повноважень між двома *августами-домінусами* і двома *цезарями-спадкоємцями* мусили стабілізувати кордони імперії, зміцнити залишки фронтального лімесу, втримати під контролем федератські племена варварів [21]. Такі регіони, як Британія, Бельгія, Реція, Нижня й Верхня Мезія, Вірменія, Сирія, вимагали пильної уваги правителів [15]. Географічні масштаби Римської імперії буквально примусили Діоклетіана та Максиміана *делегувати* військово-адміністративні повноваження молодшим співправителям – «цезарям» [22].

Отож, після Міланської наради 291 р., де Діоклетіан обговорював майбутнє Імперії із Максиміаном і делегатами Римського Сенату, *титулатура «Цезар»* почала використовуватися на законодавчому рівні в якості формальної магі-

² Малася на увазі формалізація публічного звернення «домінусу».

³ Як наглядач-адміністратор, а не як потенційний «суверен».

⁴ Давньогрецькою «тетрархія» – «влада чотирьох».

⁵ «Сукупність провінцій» називалася відтепер «діоцезом»

стратури кожного нового імператора⁶. Водночас, магістратура «Цезаря» визнавалася підпорядкованою магістратурі «Августа» [23, р. 51-64]⁷.

Відбір кандидатів, консультації із Римським Сенатом, створення префектур зайняли весь 292-й рік. Як наслідок, для зміцнення міжособистісних зв'язків тетрархів, Діоклетіан запропонував ключовим політичним гравцям Імперії встановити безпосередні родинні зв'язки. Так, після одруження на рідній доньці Діоклетіана Галерії Валерії, полководець Галерій став Цезарем Іллірика. Констанцій Хлор покинув законну дружину Олену й одружився на доньці августа Максиміана – Феодорі⁸. Він отримав із рук Максиміана Галлію та Британію, а також обов'язок стежити за прикордонними германськими федератами. Сам Максиміан зосередився на управлінні Італією, Північною Африкою, Іспанією [12, р. 115-165].

Італійський Рим, у свою чергу, залишався в статусі *Urbs Roma*. Як столичне місто, Рим позиціонувався осередком засідань Сенату, символом Римської Республіки [24]⁹. Епістолярій усіх тетрархів свідчить про виняткову повагу до Римського Сенату (*Senatus Populus Romanus*) і самого Вічного Міста (*Aeterna Urbs*) [23, р. 51-64]. Для адміністративно-муніципального врядування, Діоклетіан і Максиміан навіть заснували спеціальну посаду «префект Града» («*Praefectus Urbis*») [13]. Однак, реальна функція «політичної штаб-квартири» встановилася в м. Нікомедія¹⁰, де розмістився «двір» Діоклетіана [9]. Поруч із домінусом завжди знаходився син Олени і Констанція Хлора Константин, виконуючи обов'язки імператорського секретаря.

Врешті-решт, ініційовану Діоклетіаном «тетрархію» легалізувала типова республікансько-демократична процедура – *голосування Римського Сенату*. **1 березня 293 р.** домінуси-августі і цезарі здобули легальне затвердження в якості носіїв повноважень римських імператорів. І Діоклетіан, і Максиміан повторно обралися на посади

(«магістратури») демократичним шляхом сенатських виборів [7; 12; 23].

Враховуючи факт появи додаткових двох цезарів-імператорів, говорити про «*домінат як необмежену владу імператора*» [13; 18; 22] (!) цілковито некоректно¹¹. За задумом ідейного натхненника процесу Діоклетіана, чотири родичі-імператори мали забезпечувати практичний баланс сил, тримати «у вузді» варварів-федератів і племена нелегальних мігрантів. Із позицій ідеології вони зобов'язувалися декларувати перед Ойкуменою *принцип стратегічного спадкоємства*¹². Важливо: імператорську присягу 1 березня 293 р. тетрархи склали, попередньо узгодивши строки персональних повноважень із Сенатом. *Домінуси-августі визнавали непорушним обов'язок підписувати зречення від усіх домінатних посад кожні двадцять років!* Після добровільного (але, водночас, обов'язкового) зречення, на їхнє місце Сенат призначив би «молодших колег» – цезарів-імператорів [12]¹³.

«*Теорія тетрархії*» виявилася досить цікавим і логічним політико-правовим вченням [11]. Утім, її практичний життєвий термін припав виключно на роки правління самого ініціатора – Діоклетіана. Імператорське дітище загинуло невдовзі після його добровільного зречення (305-й рік) [12, р. 166-196]. Проте, сама спроба адміністративного поділу Римської імперії на чотири префектури (діоцези), проголошення «цезарів» законними спадкоємцями, виявилася дієвим методом припинення військово-політичної кризи, актуальної в межах Імперії від часів убивства принцепса Александра Севера (роки правління: 222-235) [25].

Антикознавець М. Машкін справедливо наголосив: «Поділ влади між чотирма правителями викликався необхідністю: велика територія Імперії не дозволяла одному монарху стежити за всіма подіями внутрішнього та зовнішньополітичного життя Імперії. При новій системі імператори могли особисто керувати тими чи іншими походами і цим до певної міри запобігати можливості появи нових узурпаторів. З часу поділу влади між Діоклетіаном і Максиміаном фактично розпочався поділ усієї Імперії на Східну та Західну» [18]. Ці слова «класика» справді відображають реальні причини встановлення

⁶ На відміну від часів принципату, йшлося про конотацію «цезаріанства» в якості юридичної магістратури (титулу), а не лише як складової церемоніальної частини імператорського імені.

⁷ Правнича логіка така: «домінусами» («господарями») вважалися тільки «Августі». Враховуючи військово-адміністративний характер повноважень новоявлених посадових «Цезарів» (Галерія та Констанція Хлора), Діоклетіан і Максиміан власною волею «жалували» їм додаткове право титулуватися «імператорами».

⁸ В обмін на здійснену церемонію цивільного розлучення, владна та здібна до політики Олена отримала від августів-домінусів Діоклетіана та Максиміана гарантії адміністративної кар'єри для сина Константина (майбутнього домінуса-імператора в 306-337 роках).

⁹ Незважаючи на трансформацію політичного режиму, «Римська Республіка» де-юре продовжувала існувати!

¹⁰ Тепер – Ізміт (Турецька республіка).

¹¹ Подібні тлумачення найрозповсюдженіші в т. зв. «навколоримській» політико-правовій історіографії.

¹² Маю на увазі інститут незмінного правонаступництва верховної імператорської влади. Про «династизм» тут не йдеться.

¹³ Отже, після зречення Діоклетіана та Максиміана, котре в ідеалі мало відбутися 313-го року, августами-домінусами автоматично ставали Констанцій Хлор і Галерій. Вони отримували автоматичний припис обрати собі двох молодших цезарів-імператорів.

«тетрархії», але потребують чіткішої *юридичної інтерпретації*.

Класична історіографія «грішить» спрощеннями понятійно-категоріального апарату, пристосованими заради потреб модернізації політичної дійсності (з метою пристосування минулого під образи сучасності) [6; 7; 11; 18]¹⁴. У випадку діоклетіанових реформ 284-305 рр., як і реформ його спадкоємця Константина Святого (роки правління: 306-337), подібні спрощення необхідно викривати, максимально викоринюючи некоректну термінологію з предметної галузі історії права, теорії та історії держави і права, історії політико-правових учень. Розвиваючи тезу, вкотре повторю: *Римська імперія ніколи не була «монархією» за «формою державного правління». Завжди де-юре залишаючись республікою, Римська імперія ніколи формально не підпорядковувалася «монархам»* (ані за режиму принципату, ані за режиму доміна-ту) [26, с. 21-31]¹⁵.

Серйозна ментальна різниця між східними та західними провінціями («*Occidens et Oriens*») існувала постійно [27]. Втім, налагоджена ще Гнеєм Помпеєм Великим [27, с. 27-28] і Октавіаном Августом [29], середземноморська комунікація розмивала принципіві риси несхожості. Зрештою, під час правління принцепса Авреліана або домінуса Діоклетіана, Римська імперія, незважаючи на прояви галльського, британського чи сирійсько-пальмірського відцентрових рухів, засвідчила існування єдиної соціально-економічної цілісності [30]. Едикт про загальне надання громадянства Риму всім вільним жителям імперських провінцій (212 р.), опублікований принцепсом Каракаллою (роки правління: 211-217), остаточно уніфікував середземноморський спосіб життя та світогляду [29, с. 120-121]. Культурна романізація встигла торкнутися всіх куточків імперії: в цьому полягає цивілізаційне досягнення політичного режиму принципату [31, с. 31; 32, с. 142, 152]. Навіть «сепаратистські» виступи «еліт» Сирії чи віддаленої Британії відзначалися рисами римського інституціоналізму, практиками тотальної рецепції римських установ в тих формах організації влади, що були тимчасово проголошені провінційними аристократами-узурпаторами¹⁶.

¹⁴ Вважаю це «принципом вмотивованої анахронізації».

¹⁵ Римський імператор не був монархом, оскільки персональне управління державою обмежувалося Римським Сенатом, Народними Зборами, рядом інших магістратур, а також окремими звичаєвими установленнями. Хоча подібні «обмеження», частіше за все, функціонували цілком фіктивно, але їхня наявність свідчить про соціально-психологічне тяжіння римського суспільства до демократичних процедур, асоційованих із «добою золотого республіканізму» [24; 27].

¹⁶ Коли говорю про т. зв. «сепаратистські рухи» Британії, Галлії чи Сирії, то маю на увазі період т. зв. «кризи III століття нашої ери» (бл. 220-284).

Так чи інакше, встановлення режиму доміна-ту нормативно-правовими актами 290-293 рр., санкціоноване Діоклетіаном і Максиміаном завдяки підтримці Римського Сенату, не передбачало «горезвісного» для класичної історіографії «поділу всієї Імперії на Східну та Західну» (за словами того ж М. Машкіна [18]).

Підкреслю. Дуумвіратні практики паралельного правління сукупностями провінцій («східними» та «західними») неодноразово зустрічалися в адміністративних підходах імператорів кризового III-го століття [25]. Втім, *жоден нормативно-правовий акт часів Діоклетіана-Максиміана не проголошував августів імператорами саме конкретних (!) територій*. Закріплення сукупностей провінцій («діоцезів») у сферах повноважень августів-домінусів або цезарів постулювалося суто адміністративним кроком, покликаним покращити військово-політичне реагування чи бюрократичну ефективність [23].

Величезний суспільний запит щодо миру та стабілізації «повсякденного життя» змусив Діоклетіана добровільно поділитися повнотою верховної влади з «колегами». Однак, *ані юридично, ані політично, цей поділ повноважень не позначився на територіальній цілісності Римської імперії*. (Будь-які протилежні історіографічні тези є вкрай шкідливими для справжньої історії права).

Як підкреслювалося, Діоклетіан розташував персональну штаб-квартиру в малоазійській Нікомедії [33], здійснюючи контроль над усім «Сходом» [17]. Цезар і, за сумісництвом, зять Діоклетіана Галерій отримав значну частину Балканського півострова з центром у м. Сірмій¹⁷. Галерій зобов'язувався постійно консультуватися з Діоклетіаном, погоджуючи власні рішення також і з Максиміаном, звертався за санкціями до Римського Сенату [34].

Максиміан, згідно з рескриптами Діоклетіана та законодавством (*leges*) Римського Сенату, здійснював контроль і нагляд над усім «Заходом» [17, р. 4, 58-59]. В приналежному «Заході» Мілані, Діоклетіан та Максиміан, як зазначалося, розробили фундаментальні засади адміністративної реформи 291-го року, інституціоналізували «цезаризм», досягли домовленостей щодо нового політичного режиму – «*домінату*» [35, р. 25]. Пізніше, Максиміан «роздвоїв» штаб-квартиру західної сукупності провінцій¹⁸. Перенесення бл. 300 р. особистої столиці Максиміана з Мілана до Равенни пояснюється військовою необхідністю, потребою контролювати дунайський лімес, допо-

¹⁷ Нині – Сремська Митровиця в межах автономної Воєводини (Республіка Сербія).

¹⁸ Залишивши частину установ у Мілані, август переніс персональний двір до Равенни. Перебуваючи поблизу Юлійських Альп, Максиміан міг порівняно швидко втихомирювати бунтівних варварів-федератів Реції, Норика чи Паннонії.

магати балкансько-іллірійському цезарю Галерію протистояти міграційним рухам федератів-готів і федератів-сарматів. Як Мілан, так і Равенна виявилися центрами комплектування італійської польової армії, командування котрої після 293 р. перейшло від Римського Сенату до безпосередньої ставки августа-домінуса Максиміана [17, р. 59].

В свою чергу, зять Максиміана Констанцій Хлор облаштував власну цезаріанську штаб-квартиру в Августі Треверорум¹⁹, командуючи окремою польовою армією Галлії [36, р. 145].

Особисті штаб-квартири²⁰ кожного з тетрархів перетворилися на центри ситуативного ухвалення рішень. Прийом варварських дружин до лав римських федератів, реакція на великі вторгнення мігрантів, переговори з племінними вождями, придушення постійних федератських повстань – усе це відтепер здійснювалося мобільніше [36, р. 239-248]. Правителі-тетрархи могли реагувати на актуальні виклики відповідно до власного розсуду.

Зауважу: після 1 березня 293 р. тетрархів усе менше цікавила думка Римського Сенату з кожного найменшого приводу. Де-факто, імператори-тетрархи діяли цілком самостійно, часто уникаючи навіть схвалення одне одного. Звернення до Сенату або до августа Діоклетіана (за останнім навіть рівнозначний август Максиміан визнавав беззаперечний «моральний авторитет»), практикувалися імператорами-цезарями в моменти особливих зовнішніх небезпек. Цікаво, але, незважаючи на сумний досвід розподілу владних повноважень в усі попередні століття принцепатного режиму, перші роки домінують несподівано засвідчили єдність і згуртованість правителів-тетрархів, відсутність декларативних публічних конфліктів [34]²¹.

Діоклетіан правильно відчув найголовнішу політико-психологічну рису відстоювання здобутої влади: якщо хтось із видатних військових діячів (а всі тетрархи мали неабиякі військово-адміністративні заслуги) здатний задуматися про «кар'єрне зростання», то такому діячу слід «профілактично» надати відповідну «магістратуру». Вміла гра Діоклетіана навколо особистісних амбіцій «генералів» і ствердження свого імператорського авторитету, на декілька років відтермінували поновлення жорстокої громадянської війни, подарували суспільству Імператорського Риму період відносного спокою.

¹⁹ Нині – німецьке місто Трір (поблизу кордону з Люксембургом).

²⁰ Поняття «столиця» стосовно доби домінують чи діяльності імператорів-тетрархів є некоректним. Держава (Римська імперія) залишалася єдиною. Центр її розташовувався в Римі.

²¹ Тільки після «відставки» 305 р. з'ясувалося, що «єдність і згуртованість» були особистою заслугою того ж «морального авторитету» Діоклетіана.

Висновки. Отже, напередодні січня 294 р., спільними зусиллями, Діоклетіан, Максиміан і Римський Сенат завершили адміністративно-територіальну реформу. З'явилися нові публічно-юридичні визначення – «*Occidens*» (сукупність провінцій «Захід») та «*Oriens*» (сукупність провінцій «Схід»). При цьому, словосполучення «*діоклетіанові реформи*», вживане більшістю історіографів [36, р. 238], вкрай неоднозначне, так як верховний правитель незмінно послуговувався демократичними процедурами республіканського типу заради легітимації та, що важливіше, легалізації особистих ініціатив (в т. ч. користувався схваленням сенаторів, скликав наради зі співправителями-тетрархами тощо).

Так чи інакше, сутність ключової «реформи» Діоклетіана полягала в тому, що «*Схід*» і «*Захід*» (до того суцільно географічні терміни), після Міланської наради 291 р. виявилися термінами римського публічного права, картографуючи адміністративні зони відповідальності августів-домінусів, які, відповідно до умов політичної системи тетрархії, прийняли «конституційне» зобов'язання – делегувати частину повноважень молодшим співправителям (цезарям).

Література

- Weingartner Michael. Liquidating the Independent State Legislature Theory. // *Harvard Journal of Law and Public Policy*. 2023. Vol. 46. Issue 1. Pp. 135-220.
- Aguilar Blanc Carlos. La Teora del Estado Totalitario y el "Principio de integración de poderes" en la filosofía jurídica y política de Carl Schmitt. // *Revista Internacional De Pensamiento Político*. 2021. № 15. Pp. 241-264.
- Gaspardo Murilo. Teoria do Estado: Uma Proposta de Abordagem no Contexto de Globaliza o Financeira, Crises e Reformas Institucionais. // *REI – Revista Estudos Institucionais*. 2021. Vol. 7 № 3. Pp. 934-953.
- Мельник В. М. У полоні інтерпретацій. Політична антропология між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2020. 280 с.
- Мельник В. М. Проблема генези східноєвропейських державностей і критика «національних історій» (від візантійського спаду до концепції конглоїнатності). // *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 38. С. 225-232.
- Ibbetson David. Sources of Law from the Republic to the Dominate. // *The Cambridge Companion to Roman Law*. Edited by David Johnston. New York: Cambridge University Press, 2015. Pp. 25-44.
- Griffin Miriam T. *Politics and Philosophy at Rome: Collected Papers*. Edited by Catalina Balmaceda. Oxford: Oxford University Press, 2018. XVI+775 pp.
- Мельник В. М. Назви римсько-візантійських і перських політичних утворень як джерела інформації про форму держави та дискурс міжнародної правосуб'єктності (від античності до середньовіччя). // *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 16-31.
- A t r k Tuna are. *The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital*. Turnhout: Brepols, 2021. XVIII+198 pp.
- Kneil Peter. *Die Siegestitulatur der r mischen Kaiser*. G ttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. 253 s.

11. Cameron Averil. *The Later Roman Empire (AD 284-430)*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. X+328 pp.
12. Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
13. Kolb F. *Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?* Berlin-New York: De Gruyter, 1987. IX+205 s.
14. Мельник В. М. Римсько-візантійський правовий режим *lex foedus* у політичній історії алеманнів. // *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 13-21.
15. Musset Lucien. *Les Invasions: les vagues germaniques*. Paris: Presses universitaires de France, 1965. 330 p.
16. Farre Claudio. Dalla Moesia alla Moesia Inferior: nascita e urbanizzazione di una provincia fra Augusto e Diocleziano. // *Rivista Storica dell'Antichità*. 2021. Numero 51. Pp. 149-163.
17. Barnes Timothy D. *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1982. XIX+305 pp.
18. Maškin N. A. *Istorija starog Rima*. 9-o izd. Beograd: Naučna, 2002. 590 s.
19. Мельник В. М. Елементи римсько-візантійського юридичного спадку: титулатура, статус, правосуб'єктність понять «царство» і «королівство». // *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 3-11.
20. Garnsey Peter, Saller Richard. Part 1. Chapter 1. Introducing the Principate. // *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. Berkeley: University of California Press, 2014. Pp. 1-18.
21. Петречко О. М. *Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на початку III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.
22. Rees Roger. *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. XVI+219 pp.
23. Honoré Tony. 'Imperial' Rescripts A.D. 193-305: Authorship and Authenticity. // *The Journal of Roman Studies*. 1979. Vol. 69. Pp. 51-64.
24. Elder Olivia. Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. // *The Journal of Roman Studies*. 2022. Vol. 112. Pp. 79-104.
25. Gibbon Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons, 1910. XXIV+500 pp.
26. Мельник В. М. Республіканський характер Римської імперії: принципат і домінат як публічно-правові режими. // *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 21-31.
27. Chaniotis Angelos. *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA: Harvard University Press, 2018. XXII+446 pp.
28. Петречко О. М. Релігія як інструмент політики Помпея Великого. // *Давнина. Харківський історико-археологічний щорічник*. 2018. Том 15. С. 26-33.
29. Петречко О. М. Державне управління Риму доби принципату (I – II ст. н. е.). // *Проблеми гуманітарних наук*. 2006. Випуск XVIII. С. 114-123.
30. Dmitriev Sviatoslav. Traditions and Innovations in the Reign of Aurelian. // *The Classical Quarterly*. 2004. Vol. 54. No 2. Pp. 568-578.
31. Петречко О. М. Релігійна політика римського уряду в добу принципату (I-II століття н. е.): традиційні та чужоземні культу. // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 13-38.
32. Петречко О. М. Рим та християнство у I – II ст. н. е. // *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2007. Вип. 10. С. 142-155.
33. Şare Ağtürk Tuna. Myth and Eponymy on the Tetrarchic Frieze from Nicomedia. // *Journal of Roman Archaeology*. 2020. Volume 33. Pp. 417-431.
34. Leadbetter William Lewis. *Galerius and the Will of Diocletian*. Roman Imperial Biographies. London & New York: Taylor and Francis, 2009. XVI+280 pp.
35. Bury John Bagnell. *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. AD 395 to 565*. Volume 1. London: Macmillan & Co., 1923. XXV+471 pp.
36. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.